

Polityka oświatowa państwa polskiego wobec mniejszości niemieckiej w latach 90. XX wieku

1. Uwagi wstępne

Po okresie restrykcyjnej polityki wobec Niemców w Polsce po drugiej wojnie światowej nauczanie języka niemieckiego dla ludności niemieckiej pozostającej w Polsce zostało zorganizowane w latach 50. XX w. na terenie ówczesnych województw: wrocławskiego, koszalińskiego i szczecińskiego. Uniemożliwiono korzystanie z niego osobom uznanym przez ówczesne władze za tzw. ludność rodzimą, wobec której prowadzono politykę tzw. repolonizacji. Nauczanie języka niemieckiego dla Niemców zaliczanych do ludności niepolskiej wygasło w latach 60. XX w.¹ Na niektórych obszarach obowiązywał nawet – najpierw formalny, a później nieformalny – zakaz nauczania języka niemieckiego nawet jako języka obcego w szkołach. Dopiero po zawarciu w 1990 r. polsko – niemieckiego traktatu umożliwiono naukę języka niemieckiego organizowanego na zasadach przewidzianych dla języków mniejszości. Do końca okresu PRL-u i w okresie przełomu nauczano języków innych mniejszości (litewskiego, ukraińskiego, białoruskiego, słowackiego). Istniały więc podstawy prawne i założenia organizacyjne, dopiero jednak zmiany polityczne umożliwiły nauczanie języka niemieckiego, nie tylko jako języka obcego, bowiem na niektórych obszarach, jak wspomniano powyżej, istniał nieformalny zakaz nauczania tego języka w ogóle, ale także jako języka mniejszości niemieckiej, co wymagało uznania istnienia mniejszości niemieckiej w Polsce na poziomie politycznym i prawnym, czego wyrazem były zapisy traktatu zawartego w czerwcu 1991 roku między Polską a Republiką Federalną Niemiec o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy.

Głównym celem opracowania jest analiza polityki oświatowej państwa polskiego wobec mniejszości niemieckiej w latach 90. XX wieku z perspektywy politologicznej. Zastosowano

¹ Na temat szkolnictwa dla mniejszości niemieckiej w Polsce po drugiej wojnie światowej, patrz: E. Pogorzała, *Mniejszości narodowe i etniczne w polityce oświatowej państwa polskiego w latach 1944 – 1966*, Zamość 2009, <https://pbn.nauka.gov.pl/sedno-webapp/getFile/23446>; E. Pogorzała, *Die Bildungspolitik des polnischen Staates gegenüber der deutschen Bevölkerung in den 50-er Jahren*, [w]: *Konferenz. Die Deutschen in Polen. Die kommunistischen Behörden gegenüber der deutschen Bevölkerung*, Opatów 2014, s. 148 – 159; E. Pogorzała, *Staatliche Bildungspolitik in der Volksrepublik Polen gegenüber der deutschen Bevölkerung in der zweiten Hälfte der vierziger und in den fünfziger Jahren des 20. Jahrhunderts*, [w]: *Die Haltung der kommunistischen Behörden gegenüber der deutschen Bevölkerung in Polen in den Jahren 1945 bis 1989*, A. Dziurok, P. Madajczyk, S. Rosenbaum (Hg.), Gliwice – Opole 2015, s. 463 – 481; E. Pogorzała, *Polityka oświatowa państwa polskiego wobec ludności niemieckiej w drugiej połowie lat czterdziestych i w latach pięćdziesiątych XX wieku*, [w]: *Władze komunistyczne wobec ludności niemieckiej w Polsce w latach 1945–1989*, red. A. Dziurok, P. Madajczyk, S. Rosenbaum, Warszawa 2016, s. 527 – 547; E. Pogorzała, *Staatliche Bildungspolitik in der Volksrepublik Polen gegenüber der deutschen Bevölkerung in der zweiten Hälfte der vierziger und in den fünfziger Jahren des 20. Jahrhunderts*, [w]: *Die deutsche Minderheit in Polen und die kommunistischen Behörden 1945–1989*, A. Dziurok, P. Madajczyk, S. Rosenbaum (Hg.), Paderborn 2017, s. 301 – 326; T. Browarek, *Szkolnictwo mniejszości niemieckiej w Polsce po II wojnie światowej*, „Przegląd Historyczno – Oświatowy” 2002 nr 3/4, s. 193 – 208; T. Browarek, *Szkolnictwo dla ludności niemieckiej w polityce władz polskich w latach 1945 – 1989*, [w]: *Edukacja mniejszościowa w Polsce. Wczoraj – dziś – jutro*, Dom Współpracy Polsko – Niemieckiej, Gliwice – Opole 2015; T. Browarek, *Ludność niemiecka w polityce państwa polskiego w latach 1945-1989*, Lublin 2015.

podejście instytucjonalno – prawne. Podstawę źródłową stanowiła głównie dokumentacja władz publicznych; akty prawne i dane statystyczne. Skorzystano także z literatury przedmiotu².

Nauczanie języka niemieckiego organizowane było w szkołach publicznych i finansowane ze środków publicznych, a wysiłek organizacyjny spoczywał na administracji oświatowej i dyrekcji szkół, aczkolwiek organizacje mniejszości niemieckiej wysuwały swoje postulaty oświatowe i starały się mobilizować do składania wniosków o zorganizowanie nauczania języka niemieckiego jako języka ojczystego mniejszości. Główna teza artykułu zakłada, że w latach 90. XX wieku odnotowano dynamiczny wzrost liczby uczniów korzystających z nauki języka niemieckiego jako języka mniejszości. Początkowo jednak rozwojowi pod względem ilościowym, nie zawsze towarzyszył rozwój pod względem jakościowym. Związane było to z problemami w zakresie zapewnienia kadry dydaktycznej i podręczników oraz wypracowania i stosowania metodyki nauki języka niemieckiego jako ojczystego, czyli służącej podtrzymywaniu tożsamości narodowej. Z kolei główne problemy i kontrowersje ogniskowały się wokół tego na ile była to *de facto* nauka języka obcego i korzystały z niej osoby nieidentyfikujące się z mniejszością niemiecką. Problematiczną kwestią okazało się swoiste traktowanie wniosków o objęcie nauką języka niemieckiego jako deklaracji narodowościowych i narzędzia mobilizacji etnicznej, a więc polityzacja prawa do oświaty w języku ojczystym.

2. Sytuacja mniejszości niemieckiej w latach 90. XX wieku w Polsce i początki organizowania nauki języka niemieckiego jako języka mniejszości

Mimo podpisania w grudniu 1970 roku układu PRL – RFN o normalizacji wzajemnych stosunków ówczesne władze negowały istnienie mniejszości niemieckiej w Polsce. W roku 1980 złożony został wniosek o rejestrację towarzystwa społeczno – kulturowego przez przedstawicieli mniejszości niemieckiej ze Śląska Opolskiego, a w latach 1984 – 1989 kolejnych 14 wniosków o rejestrację organizacji niemieckich w Polsce – wszystkie zostały jednak odrzucone. Natomiast w 1988 r. powołano do życia tzw. niemieckie koła przyjaźni (DFK), działające bez rejestracji sądowej, za główny cele uznające dążenie do odzyskania tożsamości, jak również pielęgnowanie kultury i tradycji niemieckiej. Jednak do 1989 roku władze PRL podtrzymywały tezy o „fikcyjnej” mniejszości niemieckiej w Polsce³. W notatce MSZ z kwietnia 1988 roku poświęconej konieczności weryfikacji

² Na temat nauczania języka niemieckiego jako języka mniejszości, patrz w szczególności: A. Popiołek, *Nauczanie języka niemieckiego w szkołach województwa opolskiego*, [w]: *Polacy i Niemcy. Płaszczyzny i drogi normalizacji. Duszpasterstwo i szkolnictwo. Materiały z sympozjum naukowego odbytego w Opolu w dniach 14 – 16 października 1993 roku*, red. M. Lis, Opole 1993, s. 38 – 42; B. Gramlewicz, J. Stanek, *Kształcenie dzieci mniejszości niemieckiej na Śląsku*, [w]: *Badania nad sytuacją mniejszości niemieckiej na Śląsku po 1989 roku*, red. J. Sztumski, Katowice 1999, s. 75 – 95; B. Gaida, *Nauczanie języka niemieckiego jako języka mniejszości narodowej w Polsce – stan i przyszłość*, [w]: *Szkoły dla mniejszości narodowych i społeczności kaszubskiej w Polsce – stan, problemy i perspektywy*, red. T. Lewowicki, J. Nikitorowicz, A. Szczurek – Boruta, Warszawa – Cieszyn – Białystok 2013, s. 151 – 155; E. Pogorzała, *Nauczanie języka niemieckiego jako języka mniejszości narodowej we współczesnej Polsce*, „Przegląd Narodowościowy” 2015 nr 4, s. 203 – 218; E. Pogorzała, *Kontrowersje związane z nauczaniem języka niemieckiego jako języka mniejszości narodowej w Polsce po 1989 roku – podtrzymywanie tożsamości narodowej czy nauka języka obcego*, „Rocznik Polsko-Niemiecki” 2015 t. 23, s. 150 – 168; U. Markowska-Manista, *Edukacja mniejszości niemieckiej w Polsce – obszar dialogu i napięcie*, [w]: *Niemcy*, red. L. M. Nijakowski, Warszawa 2016, s. 123 – 143.

³ D. Matelski, *Mniejszość niemiecka w Polsce w latach 1945 – 2015*, [w]: *Niemcy*, red. L. M. Nijakowski, Warszawa 2016, s. 64 – 67.

ówczesnej polityki narodowościowej, podkreślano iż „Zgodna z zasadami socjalizmu polityka wobec mniejszości narodowych pozwoli także na skuteczniejsze odpieranie ofensywy RFN w sprawie „mniejszości niemieckiej” w Polsce. W tym zakresie istnieje pilna potrzeba wypracowania kompleksowych i spójnych zasad postępowania.” [podkreślenie – w dokumencie]⁴.

Zasadnicze zmiany w położeniu mniejszości niemieckiej w Polsce, w tym w zakresie możliwości stowarzyszania się oraz realizacji praw oświatowych, nastąpiły w okresie przełomu politycznego w Polsce. Polityka oświatowa państwa polskiego wobec mniejszości niemieckiej wpisywała się w nurt uznania praw mniejszości, normalizacji i instytucjonalizacji oraz europeizacji polityki narodowościowej (etnicznej) państwa polskiego w latach 90. XX wieku i na przełomie XX i XXI wieku⁵. W szczególności podpisanie traktatu między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Federalną Niemiec o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy w czerwcu 1991 r.⁶ oznaczało uznanie istnienia mniejszości niemieckiej w Polsce, choć już w listopadzie 1989 r. odbyło się posiedzenie sejmowej Komisji Mniejszości Narodowych i Etnicznych poświęcone problemom mniejszości niemieckiej. W październiku 1990 r. kolejne – dotyczące ówczesnej sytuacji mniejszości niemieckiej, zaś na początku listopada, posiedzenie wyjazdowe (Opole, Gogolin) dotyczące problemów szkolnictwa i kultury oraz warunków życia mniejszości niemieckiej na Śląsku Opolskim. W lutym 1991 r. odbyło się posiedzenie poświęcone przeglądowi postulatów mniejszości niemieckiej w Polsce⁷.

Art. 20 traktatu stanowił, iż członkowie mniejszości niemieckiej w Rzeczypospolitej Polskiej, czyli osoby posiadające polskie obywatelstwo, które są niemieckiego pochodzenia albo przyznają się do języka, kultury lub tradycji niemieckiej, mają prawo, indywidualnie lub wspólnie z innymi członkami swej grupy, do swobodnego wyrażania, zachowania i rozwijania swej tożsamości etnicznej, kulturalnej, językowej i religijnej bez jakiegokolwiek próby asymilacji wbrew ich woli. W art. 21 zapisano z kolei, iż strony traktatu będą na swych terytoriach chroniły tożsamość etniczną, kulturalną, językową i religijną – odpowiednio – członków mniejszości niemieckiej w Rzeczypospolitej Polskiej oraz osoby w Republice Federalnej Niemiec, posiadające niemieckie obywatelstwo, które są polskiego pochodzenia, albo przyznają się do języka, kultury lub tradycji polskiej, oraz tworzyły warunki do wspierania tej tożsamości. W szczególności – mimo konieczności uczenia się oficjalnego języka państwa zamieszkania, dążyć zgodnie z właściwymi przepisami prawa krajowego do zapewnienia odpowiednich możliwości nauczania języka

⁴ Archiwum Sejmu RP, Komisja Mniejszości Narodowych i Etnicznych, kadencja 1989 – 1991, t. I, k. 42. *Notatka MSZ – fragmenty, Warszawa, kwiecień 1988 r.*

⁵ Na temat polityki narodowościowej (etnicznej) państwa polskiego i polityki wobec mniejszości niemieckiej, patrz m.in.: T. Browarek, E. Pogorzała, *Polityka etniczna Polski*, [w]: *Polityka etniczna państw Europy Środkowo-Wschodniej*, red. H. Chałupczak, R. Zenderowski, W. Baluk, Lublin 2015, s. 329 – 378; T. Browarek, E. Pogorzała, *The Ethnic Policy of Poland*, [in]: *Ethnic Policy in Contemporary East Central European Countries*, eds. H. Chałupczak, R. Zenderowski, W. Baluk, Lublin 2015, pp. 303-347; A. Gawrich, *Minderheiten im Transformations- und Konsolidierungsprozess Polens: verbände und politische Institutionen*, Obladen 2003; Z. Kurcz, *Mniejszość niemiecka w Polsce*, Wrocław 1995; *Niemcy*, red. L. M. Nijakowski, Warszawa 2016.

⁶ Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Federalną Niemiec o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy, podpisany w Bonn w dniu 17 czerwca 1991 r. (Dz. U. z 1992 r. Nr 14, poz. 56).

⁷ Archiwum Sejmu RP, Komisja Mniejszości Narodowych i Etnicznych, kadencja 1989 – 1991, t. II, k. 471 – 473. *Wykaz posiedzeń Komisji*.

ojczystego lub w ich języku ojczystym, w publicznych placówkach oświatowych, jak również uwzględniać historię i kulturę tych grup w związku z nauczaniem historii i kultury w placówkach oświatowych.

Problematyczną okazała się kwestia oszacowania liczebności mniejszości niemieckiej. Dane Departamentu Społeczno – Administracyjnego MSW z połowy lat 80. XX w., podane dla celów naukowych, wskazywały na jedynie 2 500 Niemców (wobec 200 tys. Ukraińców, 180 tys. Białorusinów, 30 tys. Czechów i Słowaków, 22 tys. Cyganów, 15 tys. Żydów, 7 tys. Litwinów, 5 tys. Greków)⁸. W latach 90. jako jedną z podstaw szacowania liczebności mniejszości niemieckiej przyjmowano liczbę członków stowarzyszeń. Działacze organizacji mniejszości niemieckiej na początku lat 90. XX wieku podawali dane o 250 tys. ich członków, zaś liczbę Niemców w Polsce szacowali na ponad milion⁹. Z. Kurcz dla roku 1996 podał liczbę blisko 70 organizacji, które zrzeszały około 300 tys. osób¹⁰. Według J. Bisiaka – dyrektora Biura do spraw Kultury Mniejszości Narodowych Ministerstwa Kultury i Sztuki – liczebność mniejszości niemieckiej szacować można było w połowie lat 90. XX w. na około 500 tys. obywateli. Podkreślał on także, że wiele osób deklarowało wówczas przynależność do narodowości niemieckiej, a jednocześnie były to osoby w przeważającej części nie władające językiem niemieckim¹¹. W drugiej połowie lat 90. XX w. S. Łodziński szacował liczebność mniejszości niemieckiej pomiędzy 300 – 350 tys. osób, żyjących głównie w województwach opolskim, katowickim i częstochowskim (w granicach przed reformą administracyjną z 1999 r.)¹²

Sytuacja socjolingwistyczna osób deklarujących przynależność do mniejszości niemieckiej charakteryzowała się słabą znajomością języka niemieckiego. M. Brzezina w artykule z końca lat 90. XX poświęconym statusowi języków mniejszości narodowych w Polsce, podkreślała, iż podstawowym problemem mniejszości niemieckiej w Polsce, mającej specyficzny skład, tj. 10% Niemców etnicznych 90% polskojęzycznych autochtonów – optantów, była nauka języka niemieckiego. Co prawda w wyniku działalności mniejszościowych organizacji niemieckich w Polsce wzrósł już wówczas prestiż języka niemieckiego. Obsługiwał on sferę stowarzyszeniową oraz powiązaną z nią sferę publicystyczną – dziennikarską. W mniejszym zakresie pojawiał się w sferze kościelnej, ale zaczął występować w sferze widowiskowo – artystycznej. Organizowano kursy języka niemieckiego i szkolono nauczycieli m.in. w Niemczech. W statutach stowarzyszeń mniejszościowych krzewienie języka niemieckiego zajmowało ważne miejsce, zaś liderzy polityczni

⁸ S. Wojnicki, *Bikulturyzm w Polsce: wstępne omówienie polskich mniejszości narodowych*, [w]: *Bilingwizm, bikulturyzm, implikacje glottodydaktyczne. Materiały z XII sympozjum zorganizowanego przez Instytut Lingwistyki Stosowanej UW*, red. F. Gucza, Warszawa 1989, s. 243.

⁹ C. Żołędowski, *Mniejszości narodowe w Polsce*, „Polityka Społeczna” 1992 nr 1, s. 8; na temat szacunków dotyczących liczebności mniejszości niemieckiej, patrz także: F. Golczewski, *Nationale Minderheiten in Polen und die Wende*, „Nationalities Papers” 1994, vol. 22, no. 1, s. 85 i 96.

¹⁰ Z. Kurcz, *Mniejszość niemiecka w Polsce: geneza, struktura, oczekiwania*, [w]: *Mniejszości narodowe w Polsce*, red. Z. Kurcz, Wrocław 1997, s. 88.

¹¹ J. Bisiak, *Bez zasadniczych konfliktów*, rozm. przepr. S. Opra, „Dziś” 1995 nr 8, s. 44 – 45.

¹² S. Łodziński, *The protection of national minorities in Poland: law and practice after 1989*, [w]: *Law and practice of central European countries in the field of national minorities protection after 1989*, red. J. Kranz, H. Küpper, Warszawa 1998, s. 136.

mniejszości niemieckiej zgłaszali wobec polskich władz m.in. postulaty zorganizowania szkolnictwa mniejszościowego¹³.

Z. Kurcz na podstawie badań własnych przeprowadzonych w pierwszej połowie lat 90. XX w. wśród przywódców mniejszości niemieckiej odnotował następujące postulaty związane z nauczaniem języka niemieckiego jako języka mniejszości: zwiększenie wymiaru godzin języka niemieckiego w szkołach podstawowych i średnich; powszechność kursów językowych; zakładanie szkół z niemieckim językiem wykładowym; w programach nauczania zastępować język rosyjski językiem niemieckim; już w szkołach podstawowych organizować niemieckojęzyczne oddziały, zakładać niemieckie albo dwujęzyczne przedszkola; przydzielać nauczycieli języka niemieckiego „z prawdziwego zdarzenia” i organizować dla nich kursy w Niemczech. Szczególnie znamieną była następująca wypowiedź: „najważniejsze jest, abyśmy sami posługiwali się językiem niemieckim i nauczyli języka ojczystego nasze dzieci, a w tym nikt nam nie pomoże, musimy o to zadbać sami”¹⁴.

Nieznajomość języka niemieckiego wynikała także z niskiej powszechności nauczania języka niemieckiego jako obcego w szkołach na terenach zamieszkałych przez osoby deklarujące na początku lat 90. przynależność do mniejszości niemieckiej¹⁵. Przy dość dużej popularności nauki tego języka w Polsce, jego nauczanie do 1989 roku rozkładało się bardzo nierównomiernie w skali całego kraju. Największa liczba uczących się tego języka przypadła na województwa północno-wschodnie, zaś najmniejsza na województwo opolskie i katowickie¹⁶. W latach 1991–1993 językiem dominującym jako nauczany język obcy był język rosyjski. Drugą pozycję zajmował język angielski, a język niemiecki był na trzecim miejscu. W roku szkolnym 1992/1993 wskaźnik powszechności¹⁷ języka niemieckiego wynosił 16%, a języka rosyjskiego 34%. W roku szkolnym 1996/1997 struktura powszechności nauczania języka niemieckiego w Polsce diametralnie się zmieniła. Język angielski wysunął się na pierwsze miejsce, a język niemiecki zajął drugą pozycję. Takie uszeregowanie języka niemieckiego w szkołach ogółem utrzymywało się w kolejnych latach. Wskaźniki powszechności nauczania języka niemieckiego w roku szkolnym

¹³ M. Brzezina, *Sytuacja językowa mniejszości narodowych we współczesnej Polsce. Cz. II Mniejszości allochtoniczne*, „Kwartalnik Opolski” 1999 nr 2/4, s. 7. Patrz także: T. Kamusella, *Standaryzacja języka górnośląskiego oraz możliwe konsekwencje społeczne i polityczne (ze szczególnym uwzględnieniem Śląska Opolskiego)*, „Sprawy Narodowościowe” 2004 nr 24/25, s. 113 – 132. Zdaniem tego autora w reakcji na politykę „odniemczania” i „repolonizacji” doszło do wzmocnienia odrębności etnicznej Górnoszlązaków przy równoczesnym zbliżaniu się do niemieckości. W wyniku ennacjonalizacji prawie zanikła znajomość i używanie języka niemieckiego. Kreol coraz bardziej nasycany polskimi elementami językowymi zbliżał się do dialektu północnośląskiego, a dialekt do standardowego polskiego. Nie zmienia to jednak faktu, że to właśnie dialekt/kreol stał się głównym markerem niemieckości. Autor przyjmował, że mniejszość niemiecka na Górnym Śląsku liczyła ok. 300 – 500 tys. osób.

¹⁴ Z. Kurcz, *Mniejszość niemiecka w Polsce: geneza, struktura, oczekiwania*, [w]: *Mniejszości narodowe w Polsce*, red. Z. Kurcz, Wrocław 1997, s. 98 – 99.

¹⁵ Patrz w szczególności: „*Język niemiecki dopiero od szkoły średniej. Ponad milion Niemców walczy o swą tożsamość*”. Artykuł H. Krempa w „*Die Welt*” z 24 października 1987 r., [w]: *Historyczne, polityczne i prawne aspekty też RFN o niemieckiej mniejszości narodowej w Polsce, cz. II. Wybór dokumentów*, red. J. Barcz, Warszawa 1998, s. 67 – 71.

¹⁶ S. Łodziński, *Struktura narodowościowa Polski i polityka wobec mniejszości w latach 1989 – 1992*, Kancelaria Sejmu, Biura Studiów i Ekspertyz, Raport 22, lipiec 1992, http://biurosejmu.gov.pl/teksty_pdf_92/r-22.pdf, s. 16.

¹⁷ Wskaźniki powszechności nauczania języka obcego były mierzone stosunkiem liczby uczniów uczących się danego języka do liczby uczniów ogółem w danym typie szkoły czy w danym województwie.

1999/2000 wyniósł w skali kraju 32,2%, natomiast w poszczególnych województwach (w granicach po reformie z 1999 r.) odpowiednio: dolnośląskie – 49,4%; kujawsko – pomorskie – 29,6%; lubelskie – 23,5%; lubuskie – 53%; łódzkie – 36,1%; małopolskie – 30,1%; mazowieckie – 20,7%; opolskie – 36,4%; podkarpackie – 31,9%; podlaskie – 20,1%; pomorskie – 35,1%, śląskie – 27,3%; świętokrzyskie – 24,7%; warmińsko – mazurskie – 29,8%; wielkopolskie – 40,9%; zachodniopomorskie – 42,7%¹⁸.

Dostępne dane z literatury wskazują, że już w roku szkolnym 1990/91 wprowadzono nauczanie języka niemieckiego jako języka ojczystego w 184 szkołach¹⁹. Natomiast w notatce przedstawionej na posiedzeniu sejmowej Komisji Mniejszości Narodowych i Etnicznych w grudniu 1992 roku stwierdzano, że w poprzednim roku nie było jeszcze szkół o statusie szkolnictwa dla mniejszości niemieckiej, a język niemiecki był nauczany jako język obcy. Podano, że wówczas funkcjonowało już 13 szkół podstawowych z dodatkową nauką języka niemieckiego na terenie województwa opolskiego, a w stadium organizacji znajdowało się 5 szkół podstawowych w województwie katowickim, przy czym liczba uczniów nie była jeszcze znana. Według danych GUS 1307 uczniów uczyło się dodatkowo języka niemieckiego jako narodowego w miejscowościach: Żywocice, Walce, Szczedryk, Izbicko, Raclawiczki, Stara Kuźnia, Domecko, Reńska Wieś, Stare Siólkowice, Ochodze, Krasiejów, Strzeleczyki i Naczęstawice. W szkołach tych języka narodowego uczyli nauczyciele niemieccy zatrudnieni za pośrednictwem Instytutu Goethego²⁰.

Sytuacji mniejszości niemieckiej na Śląsku Opolskim poświęcone było posiedzenie sejmowej Komisji Mniejszości Narodowych i Etnicznych w dniu 5 stycznia 1993 roku. Poseł H. F. Kroll zwracając się do przedstawicieli MEN, podkreślił, że sytuacja nie była dobra, jak miało to wynikać z informacji MEN, lecz przeciwnie – była „wręcz tragiczna”, co wynikało przede wszystkim z braku nauczycieli. Deklarował, że jako przedstawiciele mniejszości niemieckiej starali

¹⁸ Liczba uczniów uczących się tego języka wzrastała systematycznie od roku szkolnego 1991/1992 aż do roku 2002/2003, osiągając wtedy wartość maksymalną 2295,27 tys. osób. W ciągu dwunastu lat liczba uczących się języka niemieckiego wzrosła aż o 1400 tys. osób, tj. dwa i pół razy. Uczniowie w szkołach polskich mogli uczyć się także języka niemieckiego jako przedmiotu dodatkowego. W roku szkolnym 1996/1997 języka niemieckiego uczyło się 82,5 tys. uczniów, a w roku 2006/2007 liczba uczących się wzrosła ponad osiem razy i osiągnęła maksymalną wartość 678,9 tys. uczniów. *Nauczanie języka niemieckiego w Polsce. Raport przeglądowy 1990-2010. Raport sporządzony przez Ośrodek Rozwoju Edukacji na zlecenie Ministerstwa Edukacji Narodowej*, Warszawa 2011, s. 6 – 13, <https://www.ore.edu.pl/materialy-do-pobrania/category/33-raporty?download=432:nauczanie-zyka-niemieckiego-w-polsce>.

¹⁹ D. Berlińska, *Realizacja postanowień traktatu polsko-niemieckiego o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy w kontekście praw człowieka*, [w]: *Polacy i Niemcy. Płaszczyzny i drogi normalizacji. Duszpasterstwo i szkolnictwo. Materiały z sympozjum naukowego odbytego w Opolu w dniach 14 – 16 października 1993 roku*, red. M. Lis, Opole 1993, s. 88; P. Bajda, M. Syposz, D. Wojakowski, *Equality in law, protection in fact: minority law and practice in Poland*, [w]: *Diversity in Action: Local Public Management of Multiethnic Communities in Central and Eastern Europe*, red. A.M. Biro, P. Kovacs, Open Society Institute, Budapest 2001, s. 227; patrz także: M. Lis, *Ujawniona w 1989 roku mniejszość niemiecka na Śląsku Opolskim*, „Przegląd Humanistyczny”, 2000 nr 5; D. Berlińska, P. Madajczyk, *Mniejszość niemiecka w Polsce*, [w]: *Mniejszości narodowe w Polsce. Praktyka po 1989 roku*, red. B. Berdychowska, Warszawa 1998, s. 115 – 121 [Szkolnictwo].

²⁰ Archiwum Sejmu RP, Komisja Mniejszości Narodowych i Etnicznych, kadencja 1989 – 1991, t. I, k. 454 – 455. *Informacja o stanie nauczania języków narodowych mniejszości w Rzeczypospolitej Polskiej*. Podano, że na 14 nauczycieli języka niemieckiego, wszyscy posiadali wykształcenie wyższe, zaś kwalifikacje formalne do nauczania przedmiotu – 12. (Tamże, k. 458. *Kwalifikacje nauczycieli uczących języka ojczystego mniejszości w szkołach podstawowych*).

się pomóc na ile było to możliwe. Pomoc ta dotyczyła nauczycieli, którzy przyjeżdżali z Niemiec. Podkreślił, że na Opolszczyźnie występowało duże zainteresowanie nauką języka niemieckiego, nie tylko od klasy 5, kiedy język obcy jest obowiązkowy, a koszty nauczania ponosiło państwo i nie tylko ze strony uczniów pochodzących z mniejszości niemieckiej. W jego relacji młodzież chciała uczyć się języka niemieckiego od klasy I, jednak nauczanie języka obcego od klasy pierwszej traktowane było jako nadobowiązkowe i kuratorium oświadczyło, że nie będzie opłacało nauczycieli, którzy mogliby nauczać tego języka²¹.

Jak wspomniano na wstępie organizacje mniejszości niemieckiej wysuwały swoje postulaty oświatowe i starały się mobilizować do składania wniosków o zorganizowanie nauczania języka niemieckiego jako języka ojczystego mniejszości²², tak aby możliwe było jego nauczanie od klasy pierwszej. Wprowadzanie języka niemieckiego jako ojczystego do szkół w pierwszej połowie lat. 90. wywoływało jednak pewne protesty, np. że w ten sposób dokonuje się germanizacji polskojęzycznych Ślązaków. Deklarowanie języka niemieckiego jako ojczystego budziło też obawy wśród wielu rodziców. D. Berlińska i P. Madajczyk jako przyczyny wskazywali lęk przed manifestowaniem narodowości niemieckiej. Złożenie deklaracji w sprawie języka ojczystego było traktowane jako jednoznaczne z deklarowaniem narodowości. Z drugiej strony Ślązacy posługujący się gwarą śląską obawiali się zbyt dużego obciążenia dzieci nauką i potencjalnych trudności. Autorzy Ci odnotowali także przejawy niechęci ze strony niektórych nauczycieli w trakcie prowadzonej akcji informacyjnej o możliwości i zasadach nauczania języka niemieckiego. Działacze mniejszości twierdzili nawet, że rodzice nie chcieli składać deklaracji w sprawie nauczania języka niemieckiego jako ojczystego w obawie przed szykanowaniem ich dzieci ze strony nauczycieli²³.

3. Nauczanie języka niemieckiego jako języka mniejszości w ujęciu statystycznym

Dane Głównego Urzędu Statystycznego uwzględniają nauczanie języka niemieckiego jako języka mniejszości narodowej od roku szkolnego 1992/93. Trudno ocenić na ile są one w pełni miarodajne. W późniejszym czasie odnotowywano rozbieżności w tym zakresie, tak więc prawdopodobnie tym bardziej dane z początkowego okresu organizowania nauczania języka niemieckiego jako ojczystego należy traktować jako liczby orientacyjne.

W szczególności w „Strategii rozwoju oświaty mniejszości niemieckiej w Polsce” z 2007 r. podkreślano, że porównanie danych przekazywanych przez GUS z informacjami uzyskiwanymi w ramach sprawowanego przez kuratoria oświaty nadzoru pedagogicznego wskazywało na występowanie rozbieżności w statystyce szkolnej. Jak wynikało z sygnałów przekazywanych w wyniku kontroli przeprowadzanych przez NIK, niektóre organy prowadzące szkoły zgłaszały w arkuszach statystycznych S -15 wszystkich uczniów uczących się w danej szkole języka niemieckiego, bez rozróżniania czy jest to nauka języka niemieckiego jako języka mniejszości

²¹ „Biuletyn Komisji Mniejszości Narodowych i Etnicznych” 1993 nr 970/I kadencja, s. 4 – 5.

²² Por np.: *Pismo Związku Niemieckich Stowarzyszeń Społeczno-Kulturalnych w Polsce z czerwca 1994 r. [Do wszystkich Rodziców...]* [kopia w posiadaniu autorki].

²³ D. Berlińska, P. Madajczyk, s. 117 – 118.

narodowej czy niemieckiego jako języka obcego. Często wynikało to z faktu, że w niektórych szkołach w jednej grupie klasowej w tych samych zajęciach z języka niemieckiego uczestniczyli zarówno uczniowie, którzy złożyli wnioski w sprawie zorganizowania języka mniejszości narodowej, jak i ci, którzy wybrali język niemiecki jako język obcy²⁴. Według dostępnych danych, zarówno liczba szkół, w których organizowano nauczanie języka niemieckiego, jak i liczba uczniów korzystających z takiego nauczania systematycznie rosła (patrz tabela nr 1).

Tabela nr 1. Liczba szkół prowadzących nauczanie języka niemieckiego jako języka mniejszości narodowej oraz liczba uczniów objętych tym nauczaniem w latach 1990 – 2006.

Rok Szkolny	Przedszkola	Oddziały przedszkolne przy szkole podstawowej	Szkoła Podstawowa	Gimnazjum	Liceum
Liczba przedszkoli/szkół					
1990/1991	-	-	-	*	-
1991/1992	-	-	-		-
1992/1993	-	-	10		-
1993/1994	-	-	31		-
1994/1995	-	-	67		-
1995/1996	-	-	111		-
1996/1997	-	-	252		2
1997/1998	-	-	265		2
1998/1999	8	11	297		2
1999/2000	11	6	273	49	1
2000/2001	13	8	269	53	2
2001/2002	15	6	256	62	2
2002/2003	22	10	261	63	1
2003/2004	30	13	254	70	1
2004/2005	31	19	256	75	1
2005/2006	39	18	263	82	1
Liczba uczniów					
1990/91	-	-	-		-
1991/92	-	-	-		-
1992/93	-	-	1307		

²⁴ *Strategia rozwoju oświaty mniejszości niemieckiej w Polsce*, s. 7, <http://mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl/download/86/12965/2007.pdf>.

1993/94			3136		
1994/95			6152		
1995/96			10498		
1996/97			23050		486
1997/98			25325		559
1998/99	299	156	28822		641
1999/2000	289	77	25545	2588	111
2000/2001	289	98	24640	6148	170
2001/2002	497	69	26241	9967	145
2002/2003	600	140	26128	10823	54
2003/2004	668	157	24200	11269	99
2004/2005	733	283	24025	11391	121
2005/2006	1198	194	24201	10974	117

* gimnazja zaczęły funkcjonować od roku szkolnego 1999/2000

Źródło: *Strategia rozwoju oświaty mniejszości niemieckiej w Polsce*, s. 9, <http://mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl/download/86/12965/2007.pdf>; *Nauczanie języka niemieckiego w Polsce. Raport przeglądowny 1990-2010. Raport sporządzony przez Ośrodek Rozwoju Edukacji na zlecenie Ministerstwa Edukacji Narodowej*, Warszawa 2011, s. 25, <https://www.ore.edu.pl/materialy-do-pobrania/kategorie/33-raporty?download=432:nauczanie-jzyka-niemieckiego-w-polsce>.

Według analiz GUS, prowadzonych z perspektywy danych za rok szkolny 2005/2006, od rozpoczęcia nauczania języka niemieckiego jako języka mniejszości w roku szkolnym 1992/1993, liczba szkół podstawowych mniejszości niemieckiej wzrosła ponad 26-krotnie, natomiast liczba uczniów w tych szkołach – 18-krotnie. W roku szkolnym 2005/2006 liczba szkół podstawowych mniejszości niemieckiej stanowiła 38,2% (w poprzednim roku szkolnym 46,3%) ogólnej liczby szkół podstawowych mniejszości narodowych i grup etnicznych, a uczniowie tych szkół stanowili – 72,1% ogólnej liczby uczniów szkół tego typu. Z kolei liczba gimnazjów mniejszości niemieckiej stanowiła 30,1% (w poprzednim roku szkolnym 38,1%) ogólnej liczby gimnazjów mniejszości, a ich uczniowie – 78,2% (w poprzednim roku szkolnym 79,9%) ogólnej liczby uczniów gimnazjów mniejszości narodowych i grup etnicznych²⁵. Rozwój nauczania języka niemieckiego jako języka mniejszości w ujęciu ilościowym, na tle danych o nauczaniu języków innych mniejszości na poszczególnych etapach nauczania zaprezentowano w tabelach 2 – 4 (dane GUS).

²⁵ Główny Urząd Statystyczny, *Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2005/2006*, Warszawa 2006, s. 54, https://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/oswiata_wychowanie_2006.zip

Tabela nr 2. Nauczanie języka ojczystego w szkołach podstawowych i zespołach międzyszkolnych w latach 1990 – 2006.

Rok szkolny	Ogółem	Języki ojczyste						
		białoruski	kaszubski	litewski	niemiecki	słowacki	ukraiński	łemkowski
Liczba szkół								
1990/1991	120	48	—	11	—	19	42	—
1991/1992	118	46	—	10	—	19	43	—
1992/1993	127	43	—	10	10	17	47	—
1993/1994	145	41	1	10	31	12	50	—
1994/1995	189	42	1	10	67	14	55	—
1995/1996	249	43	2	10	111	14	69	—
1996/1997	395	40	2	13	252	13	75	—
1997/1998	419	38	4	13	265	15	80	4
1998/1999	456	37	8	13	297	14	83	4
1999/2000	429	31	16	13	273	11	76	8
2000/2001	435	27	33	13	269	9	73	9
2001/2002	430	26	40	13	256	7	74	12
2002/2003	452	24	48	13	261	6	80	14
2003/2004	504	26	64	12	254	6	82	16
2004/2005	553	23	71	12	256	6	88	21
2005/2006	702	25	82	9	268	8	91	20
Liczba uczniów								
1990/1991	5193	3033	—	583	—	481	1096	—
1991/1992	5213	2878	—	685	—	494	1156	—
1992/1993	6722	3030	—	593	1307	498	1294	—
1993/1994	8658	2904	20	619	3136	454	1525	—
1994/1995	12000	3110	24	612	6152	560	1542	—
1995/1996	16741	3076	28	609	10498	523	2007	—
1996/1997	29348	2904	32	636	23050	471	2255	—
1997/1998	31514	2744	173	626	25325	441	2154	51
1998/1999	35166	2563	471	633	28822	399	2234	44
1999/2000	31586	2220	980	528	25545	303	1919	66
2000/2001	31130	1988	2070	446	24640	199	1613	98
2001/2002	33548	1806	3062	407	26241	197	1648	92
2002/2003	34016	1826	3482	395	26128	213	1656	118
2003/2004	33021	1921	3928	395	24200	199	1567	180
2004/2005	32768	1766	3640	409	24025	197	1583	212
2005/2006	33513	1722	3715	378	24157	212	1498	164

Źródło: Główny Urząd Statystyczny, *Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2005/2006*, Warszawa 2006, s. 79,

https://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/oswiata_wychowanie_2006.zip

**Tabela nr 3. Nauczanie języka ojczystego w gimnazjach i w zespołach międzyszkolnych
w latach 1990 – 2006.**

Rok szkolny	Ogółem	Języki ojczyste						
		białoruski	kaszubski	litewski	niemiecki	słowacki	ukraiński	łemkowski
Liczba szkół								
1999/2000	91	10	2	2	49	3	23	2
2000/2001	112	10	5	2	53	3	34	5
2001/2002	124	11	6	2	62	3	34	6
2002/2003	142	12	8	3	63	4	46	6
2003/2004	168	14	10	4	70	4	47	8
2004/2005	197	13	17	4	75	3	56	10
2005/2006	272	13	20	5	82	3	60	13
Liczba uczniów								
1999/2000	3383	345	144	73	2588	29	190	14
2000/2001	7666	632	266	131	6148	46	414	29
2001/2002	12193	894	432	195	9967	62	606	37
2002/2003	13253	984	445	191	10823	86	692	32
2003/2004	13941	997	544	206	11269	84	733	57
2004/2005	14252	1029	614	196	11391	71	770	90
2005/2006	14008	962	639	177	10951	67	805	109

Zródło: Główny Urząd Statystyczny, *Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2005/2006*, Warszawa 2006, s. 79,

https://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/oswiata_wychowanie_2006.zip

**Tabela nr 4. Nauczanie języka ojczystego w liceach ogólnokształcących
w latach 1990 – 2006.**

Rok szkolny	Ogółem	Języki ojczyste					
		białoruski	kaszubski	litewski	niemiecki	słowacki	ukraiński
Liczba szkół							
1990/1991	7	2	—	1	—	1	3
1991/1992	7	2	—	1	—	1	3
1992/1993	7	2	—	1	—	1	3
1993/1994	7	2	—	1	—	1	3
1994/1995	7	2	—	1	—	1	3
1995/1996	9	2	1	1	—	1	4
1996/1997	12	2	1	1	2	1	5
1997/1998	11	2	1	1	2	1	4
1998/1999	11	2	1	1	2	1	4
1999/2000	10	2	1	1	1	1	4
2000/2001	11	2	1	1	2	1	4
2001/2002	11	2	1	1	2	1	4

2002/2003	15	4	3	1	1	1	5
2003/2004	21	4	2	1	1	1	9
2004/2005	14	2	2	1	1	—	7
2005/2006	16	2	2	1	1	—	7
Liczba uczniów							
1990/1991	1040	644	—	124	—	18	254
1991/1992	1086	630	—	131	—	18	307
1992/1993	1119	621	—	119	—	31	348
1993/1994	1214	692	—	123	—	29	370
1994/1995	1336	787	—	140	—	37	372
1995/1996	1668	877	250	135	—	34	372
1996/1997	2291	923	276	141	486	38	427
1997/1998	2431	966	295	130	559	48	433
1998/1999	2631	982	325	141	641	49	493
1999/2000	2214	1046	346	128	111	53	530
2000/2001	2314	1113	338	124	170	47	522
2001/2002	1743	842	248	94	145	34	380
2002/2003	1637	854	258	73	54	32	366
2003/2004	1628	831	218	68	99	29	367
2004/2005	1563	827	170	74	121	—	358
2005/2006	1554	851	124	76	117	—	373

Źródło: Główny Urząd Statystyczny, *Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2005/2006*, Warszawa 2006, s. 80, https://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/oswiata_wychowanie_2006.zip

Zbiorcze dane GUS nie pokazują form organizacyjnych. Jednak dominującą formą było nauczanie języka niemieckiego jako przedmiotu dodatkowego. Z czasem podejmowano też próby tworzenia oddziałów dwujęzycznych, a nawet z niemieckim językiem nauczania. W roku szkolnym 1993/94 w społecznym liceum ogólnokształcącym w Opolu utworzono klasę dwujęzyczną polsko-niemiecką, która docelowo miała kształcić młodzież w języku niemieckim jako wykładowym. Rok później podobne klasy utworzono w publicznym licem w Opolu oraz w liceum w Kędzierzynie-Koźlu i Dobrzenu Wielkim. Oddziały dwujęzyczne utworzono także w 3 szkołach podstawowych. Także na terenie innych województw sukcesywnie wprowadzano nauczanie języka niemieckiego jako języka mniejszości (katowickim, częstochowskim, Wrocław, Szczecin). Podejmowano próby na terenie województwa olsztyńskiego, tam jednak analogicznie jak na Śląsku Opolskim unaocznily się rozbieżności między przedstawicielami mniejszości, którzy twierdzili, że rodzice boją się publicznie deklorować swoją narodowość przez złożenie wymaganego przepisami wniosku, a tamtejszymi władzami, które twierdziły, że powodem był brak zainteresowania rodziców i dzieci nauką języka niemieckiego²⁶.

²⁶ D. Berlińska, P. Madajczyk, s. 118 – 119.

4. Podstawy prawne i zasady organizacji nauczania języka niemieckiego jako języka mniejszości

Jak wspomniano na wstępie przed rokiem 1989 nauczanie języka niemieckiego jako języka ojczystego nie było organizowane. Ostatnie formy takiego nauczania wygasły na początku lat 60. XX w. i taka sytuacja utrzymała się do końca okresu PRL-u. W zarządzeniu Ministra Oświaty i Wychowania z dnia 21 października 1987 r. w sprawie organizowania w szkołach podstawowych i liceach ogólnokształcących nauki języka ojczystego dla dzieci i młodzieży narodowości białoruskiej, litewskiej, słowackiej i ukraińskiej²⁷ enumeratywnie wymieniono grupy, dla których takie nauczanie wówczas organizowano.

W okresie przełomu obowiązywało zarządzenie nr 67 Ministra Edukacji Narodowej z dnia 21 grudnia 1988 r. w sprawie organizowania nauki języka ojczystego dzieci i młodzieży narodowości niepolskiej w szkołach podstawowych i liceach ogólnokształcących²⁸. Zastąpione zostało rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej z dnia 24 marca 1992 r., wydanym na podstawie delegacji zawartej w art. 13 ustawy o systemie oświaty. Dopiero bowiem w ustawie z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty²⁹ prawo do nauki języka ojczystego dla mniejszości narodowych zagwarantowane zostało ustawowo. Natomiast gwarancje na poziomie konstytucyjnym zawarte zostały w art. 35 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.³⁰, który stanowił „1. Rzeczpospolita Polska zapewnia obywatelom polskim należącym do mniejszości narodowych i etnicznych wolność zachowania i rozwoju własnego języka, zachowania obyczajów i tradycji oraz rozwoju własnej kultury. 2. Mniejszości narodowe i etniczne mają prawo do tworzenia własnych instytucji edukacyjnych, kulturalnych i instytucji służących ochronie tożsamości religijnej oraz do uczestnictwa w rozstrzyganiu spraw dotyczących ich tożsamości kulturowej.”³¹

Art. 13. ustawy o systemie oświaty stanowił: „1. Szkoła i placówka publiczna umożliwia uczniom podtrzymywanie poczucia tożsamości narodowej, etnicznej, językowej i religijnej, a w szczególności naukę języka oraz własnej historii i kultury. 2. Na wniosek rodziców nauka, o której mowa w ust. 1, może być prowadzona: 1) w osobnych grupach, oddziałach lub szkołach; 2) w grupach, oddziałach lub szkołach – z dodatkową nauką języka oraz własnej historii i kultury; 3) w międzyszkolnych zespołach nauczania. 3. Minister właściwy do spraw oświaty i wychowania określi, w drodze rozporządzenia, warunki i sposób wykonywania przez szkoły i placówki zadań, o których mowa w ust. 1 i 2, w szczególności minimalną liczbę uczniów, dla których organizuje się poszczególne formy nauczania wymienione w ust. 2. 4. W pracy dydaktyczno – wychowawczej szkoły publiczne zapewniają podtrzymywanie kultury i tradycji regionalnej.”

²⁷ Dz. Urz. Ministerstwa Oświaty i Wychowania Nr 10, poz. 67.

²⁸ Dz. Urz. MEN Nr 11, poz. 69.

²⁹ Dz.U. Nr 95, poz. 425.

³⁰ Dz.U. Nr 78, poz. 483.

³¹ Na temat zakresu i sposobu regulacji praw oświatowych mniejszości, patrz szerzej: E. Pogorzała, *Konflikty wokół nauczania języków mniejszości narodowych i etnicznych w polskim systemie oświaty po 1989 roku*, [w]: *Konflikty etniczne i wyznaniowe a bezpieczeństwo w wymiarze lokalnym, państwowym i międzynarodowym. Wybrane aspekty*, red. E. Szyszlak, T. Szyszlak, Kraków 2016, s. 275 – 292.

Wspomniane rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 24 marca 1992 r. w sprawie organizacji kształcenia umożliwiającego podtrzymywanie poczucia tożsamości narodowej, etnicznej i językowej uczniów należących do mniejszości narodowych [dalej: rozporządzenie z 1992 r.]³², obowiązywało do końca lat 90. XX w. i zastąpione zostało rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 3 grudnia 2002 r. w sprawie warunków i sposobu wykonywania przez szkoły i placówki publiczne zadań umożliwiających podtrzymywanie poczucia tożsamości narodowej, etnicznej, językowej i religijnej uczniów należących do mniejszości narodowych i grup etnicznych³³.

Rozporządzenie z 1992 r. zawierało szczegółowe zasady organizowania nauczania języków mniejszości. Zgodnie z §1 rozporządzenia przedszkola i szkoły publiczne zapewniać miały uczniom warunki umożliwiające podtrzymywanie i rozwijanie poczucia tożsamości narodowej, etnicznej i językowej oraz własnej historii i kultury, zaś warunki te stwarzane miały być w toku powszechnie dostępnych zajęć lekcyjnych i pozalekcyjnych. Nadzór nad prawidłową realizacją praw oświatowych uczniów należących do mniejszości narodowych i etnicznych sprawował kurator oświaty (§2). Nauka języka ojczystego mniejszości organizowana była na zasadach dobrowolności przez dyrektora szkoły (przedszkola) na pisemny wniosek rodziców lub prawnych opiekunów dzieci. W przypadku młodzieży ze szkół ponadpodstawowych deklaracje wyrażające wolę korzystania z tej nauki w szkole mogli składać sami uczniowie (§3).

Zgłoszenie na naukę języka ojczystego mniejszości przyjmował dyrektor szkoły przy zapisie dziecka do szkoły (przedszkola) lub w okresie przygotowania nowego roku szkolnego (w kwietniu i maju każdego roku). Zgłoszenie to było ważne do czasu ukończenia szkoły (przedszkola). W zgłoszeniu należało określić formę nauczania. Zgodnie z §4 możliwe było prowadzenie nauczania języka ojczystego określonej mniejszości w następujących formach:

- 1) w przedszkolach i szkołach z ojczystym językiem nauczania,
- 2) w przedszkolach i szkołach dwujęzycznych,
- 3) w szkołach z dodatkową nauką języka ojczystego mniejszości,
- 4) w międzyszkolnych zespołach nauczania języka ojczystego mniejszości.

Szkoła z ojczystym językiem nauczania to szkoła prowadząca nauczanie w języku mniejszości, z wyjątkiem nauczania języka i literatury polskiej oraz historii. W przedszkolach z ojczystym językiem nauczania zajęcia prowadzone miały być wyłącznie w języku ojczystym danej mniejszości, natomiast w oddziałach dla dzieci sześciolletnich miano wprowadzać język polski w wymiarze 4 godzin tygodniowo. Z kolei szkoła dwujęzyczna to szkoła (przedszkole) prowadząca nauczanie w dwóch równoważnych językach: j. polskim i języku ojczystym mniejszości. Szkoła z dodatkową nauką języka ojczystego to szkoła prowadząca nauczanie wszystkich przedmiotów w języku polskim, z wyjątkiem przedmiotu dodatkowego, którym był język ojczysty danej mniejszości (§5).

³² Dz.U. Nr 34, poz. 150.

³³ Dz.U. Nr 220, poz. 1853.

Klasa (oddział), w którym nauczanie odbywało się w języku ojczystym mniejszości, mogła być zorganizowana wówczas, gdy na naukę w tej klasie (oddziale) zgłosiło się co najmniej 7 uczniów w szkole podstawowej i 14 w szkole ponadpodstawowej (§6). W przypadku gdy liczba zgłoszonych uczniów była mniejsza, nauczanie w języku mniejszości można było organizować w grupach międzyoddziałowych lub międzyklasowych. Grupa międzyoddziałowa, tj. utworzona z uczniów różnych oddziałów tej samej klasy nie mogła liczyć mniej niż 7 uczniów, zaś grupa międzyklasowa, tj. utworzona z uczniów różnych klas i pracująca na zasadach stosowanych w klasach łączonych, nie powinna liczyć mniej niż 3 i więcej niż 14 uczniów. Tak więc jeżeli na naukę języka ojczystego mniejszości zgłosił się 1 uczeń w klasie, mógł on uczyć się tego języka w grupie dwujęzycznej lub międzyklasowej. Jeśli w szkole nie było możliwości zorganizowania nauczania języka ojczystego z powodu zbyt małej liczby zgłoszonych uczniów lub z braku nauczyciela, dyrektor szkoły przekazywał listę uczniów zgłoszonych na naukę tego języka organowi prowadzącemu szkołę publiczną. Organ prowadzący, uwzględniając możliwości komunikacyjne, organizował międzyszkolne zespoły nauczania języka ojczystego. Liczba uczniów w zespole międzyszkolnym nie mogła być mniejsza niż 3 i większa niż 20 (§7).

5. Programy nauczania. Podręczniki. Zapewnienie kadry nauczycielskiej

Zgodnie z rozporządzeniem z 1992 r. w szkołach z ojczystym językiem nauczania obowiązywały plany nauczania, określone w przepisach o ramowych planach nauczania oraz minimum programowe z języka ojczystego. W szkołach z dodatkową nauką języka ojczystego oraz w międzyszkolnych zespołach nauczania obowiązywał tygodniowy wymiar 3 godzin przeznaczonych na naukę tego języka, przy czym w wyjątkowo uzasadnionych przypadkach przepisy zezwalały organom prowadzącym szkołę na zwiększenie liczby godzin przeznaczonych na nauczanie języka ojczystego mniejszości (§8).

Nauczanie języka, historii, i geografii kraju mniejszości w szkołach z ojczystym językiem nauczania odbywać mogło się na podstawie programów dopuszczonych do użytku szkolnego przez Ministra Edukacji Narodowej (§ 9). W szkołach z dodatkową nauką języka ojczystego i w szkołach dwujęzycznych wprowadzano elementy historii i geografii kraju, z którego wywodziła się dana mniejszość, w ramach obowiązującego wymiaru czasu, przeznaczonego na realizację programu tych przedmiotów. Dobór zagadnień poszerzających treści programowe pozostawiano do decyzji rady pedagogicznej (§ 10). Dyrektor szkoły mógł, w miarę możliwości lokalowych, finansowych i kadrowych, organizować inne formy zajęć umożliwiające podtrzymanie tradycji i kultury mniejszości oraz naukę języka ojczystego lub dialektu w ramach przyznanych środków budżetowych (§ 11). Przy czym, jak podkreślano w rozporządzeniu z 1992 r., proces wychowawczy w szkołach dla mniejszości oraz nauczanie przedmiotów humanistycznych powinny być służyć poszanowaniu polskiego i światowego dziedzictwa kulturowego oraz podtrzymywaniu tradycji i kultury regionalnej (§ 12).

Zgłoszenie ucznia na naukę języka ojczystego mniejszości w szkole lub zespole międzyszkolnym było równoznaczne z zaliczeniem tego języka do przedmiotów obowiązkowych

dla tego ucznia, ze wszystkimi konsekwencjami wynikającymi z regulaminu oceniania, klasyfikowania i promowania, a w odniesieniu do szkół średnich – także z regulaminu egzaminu dojrzałości (§13). W szkołach z ojczystym językiem nauczania mniejszości świadectwa szkolne wystawiane były w języku polskim i w języku danej mniejszości (§14).

Realizacja zapisów aktów prawnych w praktyce napotykała liczne problemy. W kontekście dydaktycznym szczególne trudności dotyczyły nauczania historii, co stanowi wyzwanie na terenach mieszanych etnicznie³⁴. Nie opracowano w badanym okresie nowego podręcznika historii lub wypisów z literatury, prezentujący dzieję i kulturę regionów oraz ich zróżnicowanie etniczne – nie tylko z polocentrycznej perspektywy, lecz uwzględniających też punkt widzenia mniejszości niemieckiej³⁵. Aczkolwiek istniały specjalne, międzypaństwowe Komisje Podręcznikowe, które miały służyć weryfikacji treści podręczników szkolnych pod względem geografii i historii swoich krajów (m.in. Komisja Polsko – Niemiecka)³⁶.

Kolejna kwestia to problem stosowanej metodyki nauczania języka niemieckiego, tj. metody glottodydaktyczne (jako język obcy) *versus* dydaktyka języka ojczystego i podtrzymywanie tożsamości, bowiem zgodnie z §1 rozporządzenia z 1992 r. głównym celem było zapewnienie uczniom przez przedszkola i szkoły publiczne warunków umożliwiających podtrzymywanie i rozwijanie poczucia tożsamości narodowej, etnicznej i językowej oraz własnej historii i kultury.

Jeszcze pod koniec lat 90. XX w. brakowało podręczników przygotowanych na potrzeby mniejszości niemieckiej, a nauka opierała się na podręcznikach sprowadzanych z Niemiec. Nie opracowano programu nauczania przedmiotów ogólnokształcących i podręczników w języku niemieckim³⁷.

W pierwszych latach organizowania nauczania języka niemieckiego podstawowym problemem był brak nauczycieli. Jak podaje S. Łodziński – na podstawie danych Ministerstwa Edukacji Narodowej – największym problemem był brak właśnie nauczycieli języka niemieckiego, które dopiero wówczas było organizowane. Sposobem na zapewnienie kadry stało się tworzenie Nauczycielskich Kolegiów Języków Obcych, które od października 1990 r. zaczęły kształcić germanistów. W 1991 roku utworzono 13 takich placówek, z czego 8 zlokalizowanych było w rejonach zamieszkałych przez mniejszość niemiecką (Cieszyn, Olkusz, Sosnowiec, Legnica, Wałbrzych, Opole, Jelenia Góra, Gorzów Wielkopolski). Innym sposobem na zapewnienie kadr było zatrudnianie nauczycieli z zagranicy. W roku szkolnym 1991/1992 Republika Federalna Niemiec oddelegowała do pracy w Polsce kilkadziesiąt osób, w tym 21 do pracy w szkołach na terenie Śląska i 27 do kolegiów z językiem niemieckim. Do połowy 1992 r. zatrudniono w szkołach województwa opolskiego i katowickiego ponad 200 nauczycieli języka niemieckiego, którzy nie posiadali formalnych kwalifikacji do tej pracy³⁸.

³⁴ Patrz np.: *Nauczanie historii na terenach mieszanych etnicznie. Materiały międzynarodowej konferencji naukowej, która odbyła się w Opolu w dniach 26-28 września 1999 r.*, red. A. Suchoński, Gliwice – Opole 1999.

³⁵ D. Berlińska, P. Madajczyk, s. 121.

³⁶ S. Łodziński, s. 17; U. Markowska-Manista, s. 125.

³⁷ D. Berlińska, P. Madajczyk, s. 116.

³⁸ S. Łodziński, s. 18.

Jeszcze w połowie lat 90. XX w. J. Bisiak – dyrektor Biura do spraw Kultury Mniejszości Narodowych Ministerstwa Kultury i Sztuki, podkreślał, że potrzeb edukacyjnych osób deklarujących przynależność do narodowości niemieckiej, a nie władającej językiem niemieckim, oświata państwowa nie była w stanie zaspokoić, bo brakowało odpowiedniej liczby nauczycieli. Stąd też rząd niemiecki „dla zaspokojenia potrzeb edukacyjnych tej mniejszości” przysyłał nauczycieli języka niemieckiego³⁹.

W drugiej połowie lat 90. XX w. sytuacja w zakresie zapewnienia kadry pedagogicznej również była trudna. Nie wypracowano całościowego programu kształcenia nauczycieli dla szkół dwujęzycznych. Występowały trudności w zakresie podpisania porozumienia o delegowaniu germanistów z Niemiec do Polski. Według D. Berlińskiej i P. Madajczyka do porozumienia nie doszło także z powodu rozbieżności pomiędzy władzami niemieckimi a przedstawicielami mniejszości niemieckiej. Strona niemiecka chciała wysyłać osoby wysoko wykwalifikowane, natomiast strona mniejszościowa dążyła do pozyskania jak największej liczby nauczycieli, w tym emerytów i osoby gotowe uczyć w społecznościach wiejskich. Nauczyciele delegowani z Niemiec preferowali miasta. Kuratorium Oświaty w Opolu zawarło porozumienie z władzami Nadrenii Westfalii o współpracy, w ramach której przystano 12 emerytowanych nauczycieli, zaś 29 skierowała kolońska Centralna Oświaty Szkolnej za granicą. Nauczycieli języka niemieckiego kształciły kolegia nauczycielskie. Język niemiecki był nauczany w 34 na ogółem 54 placówkach tego typu, a uczyło się go łącznie kilka tysięcy osób, ale problemem było to, że nauczycielami zostawało tylko około połowa absolwentów. Rząd niemiecki wspierał też szkolenie polskich nauczycieli języka niemieckiego jako współorganizator kursu w Niwkach k. Opola. Około 100 uczestników ukończyło kurs i uzyskało certyfikaty Instytutu Goethego. W Opolu utworzono filologię germańską na WSP (od 1994 r. Uniwersytet Opolski)⁴⁰.

6. Finansowanie

Zgodnie z §2 rozporządzenia z 1992 r. szkoły (przedszkola) dla mniejszości były organizowane i finansowane na podstawie przepisów dotyczących przedszkoli i szkół publicznych odpowiedniego typu. Przy czym w pierwszej połowie lat 90. XX środkami finansowymi dysponowały kuratoria, natomiast po przejściu w 1996 roku prowadzenia szkół podstawowych, w tym szkół dla mniejszości oraz szkół organizujących dodatkowe nauczanie języków mniejszości, środki finansowe przekazywane były poprzez część oświatową subwencji ogólnej. Natomiast szkoły ponadpodstawowe w dalszym ciągu finansowane były ze środków pozostających w dyspozycji kuratoriów oświaty. Algorytm podziału subwencji uwzględniał dodatkową wagę zwiększającą naliczane kwoty na każdego ucznia o 20% w przypadku uczniów korzystających z nauki języka mniejszości. W 1996 r. na bieżącą działalność szkół z tytułu organizowania nauki języków mniejszości lub w językach mniejszości przeznaczono kwotę 5397 tys. zł dla 107 gmin⁴¹.

³⁹ J. Bisiak, s. 45.

⁴⁰ D. Berlińska. P. Madajczyk, s. 116 – 118.

⁴¹ Koszty finansowania edukacji mniejszości narodowych i etnicznych poniesione w roku 1996 i planowane na rok 1997, Warszawa, październik 1996 za: S. Łodziński, *Przekroczyć własny cień. Prawne, instytucjonalne oraz*

Rozwiązanie polegające na zastosowaniu wskaźników zwiększających kwoty przekazywane organom prowadzącym w ramach części oświatowej subwencji ogólnej wprowadzone zostało ze względu na zwiększone koszty bieżące prowadzenia szkół dla mniejszości narodowych i etnicznych, wynikające z obniżonego w tych szkołach kryterium liczebności oddziałów lub grup oraz z realizacji dodatkowych godzin przeznaczonych na nauczanie języka mniejszości. Zastosowanie takiego systemowego rozwiązania służyło rekompensowaniu zwiększonych wydatków ponoszonych przez organy prowadzące szkoły⁴². W późniejszym czasie zwiększono liczbę tych wag oraz modyfikowano ich wartość.

7. Uwagi końcowe

Główne problemy i kontrowersje związane z organizowaniem nauczania języka niemieckiego jako języka mniejszości obejmowały takie kwestie jak: konieczność składania deklaracji, kwestia podmiotu przechowującego wnioski oraz angażowanie się organizacji mniejszości niemieckiej w akcje zachęcające do składania deklaracji. Powodowało to pewne napięcia z władzami oświatowymi. Podkreślić jednak należy, że §16 rozporządzenia z 1992 r. stanowił, iż w wykonaniu zadań organy prowadzące szkoły (przedszkola) oraz dyrektorzy tych placówek współdziałają z terenowymi ogniwami organizacji społeczno-kulturalnych mniejszości.

Ponadto problematycznym okazało się pobieranie nauki przez osoby nieidentyfikujące się z mniejszością niemiecką i w związku z tym nieprawidłowe naliczanie dodatkowych środków z subwencji. Tu z kolei należy podkreślić, że rozporządzenie z 1992 r. przewidywało w §13, iż na wniosek rodziców uczniowie narodowości niepolskiej pobierający naukę języka ojczystego mogli być zwolnieni z nauki innego, obowiązującego języka obcego, z kolei uczniowie narodowości polskiej uczęszczający do szkół, które organizowały nauczanie języka ojczystego mniejszości, mogli – na wniosek rodziców – uczyć się tego języka jako obowiązkowego języka obcego. Problematycznym okazywało się jednak łączne organizowanie lekcji języka niemieckiego jako obcego i jako języka mniejszości i podawanie przez organy prowadzące zawyżonej liczby uczniów, na podstawie której naliczano dodatkowe środki przekazywane w ramach subwencji.

W „Strategii rozwoju oświaty mniejszości niemieckiej”, opublikowanej w 2007 r. i będącej także próbą podsumowania kilkunastu lat nauczania języka niemieckiego jako języka mniejszości, podkreślono, że od roku szkolnego 1992/93 notowany był dynamiczny rozwój oświaty dla mniejszości niemieckiej w Polsce, głównie na poziomie szkolnictwa podstawowego. Jednak rozwojowi ilościowemu nie towarzyszył rozwój jakościowy. Zdaniem autorów raportu szczególnej uwagi wymagała baza dydaktyczna i przygotowanie kadry nauczycielskiej⁴³.

społeczne aspekty polityki państwa polskiego wobec mniejszości narodowych w latach 1989 – 1997, [w]: *Mniejszości narodowe w Polsce. Praktyka po 1989 roku*, red. B. Berdychowska, Warszawa 1998, s. 57.

⁴² *Nauczanie języka niemieckiego w Polsce. Raport przeglądowny 1990-2010. Raport sporządzony przez Ośrodek Rozwoju Edukacji na zlecenie Ministerstwa Edukacji Narodowej*, Warszawa 2011, s. 25, <https://www.ore.edu.pl/materialy-do-pobrania/kategoria/33-raporty?download=432:nauczanie-zyka-niemieckiego-w-polsce>.

⁴³ *Strategia rozwoju oświaty mniejszości niemieckiej w Polsce*, 12.03.2007 r., <http://mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl/download/86/12965/2007.pdf>, s. 2.

W latach 90. XX w. dominującą formą było nauczanie języka niemieckiego jako języka mniejszości w formie przedmiotu dodatkowego. Wyzwaniami w kolejnych dekadach, tj. w pierwszym i drugim dziesięcioleciu XXI wieku stało się upowszechnienie nauczania dwujęzycznego, utworzenie gimnazjów i negatywny trend polegający na niekontynuowaniu nauki języka niemieckiego na tym poziomie, przez uczniów którzy w szkole podstawowej uczyli się języka niemieckiego jako języka mniejszości.